

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ Й ЛІТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ТА ЮРІЯ ЛИП

УДК 821.161.2-92.09

Бикова О.М.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СПРОБА ОСМИСЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БУТТЄВОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ЮРІЯ ЛИПИ

У статті аналізується публіцистика Ю. Липи на прикладі ідейного змісту історіософського трактату «Призначення України», виокремлюються провідні думки й переконання автора, інтерпретуються складники національного буття українців.

Ключові слова: нація, раса, Україна, національний характер, еліта, національне буття.

Століття української бездержавності, поразка національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. призвели до того, що у ХХ столітті, серед деяких науковців, почали поширюватися думки, що українська нація не здатна створити власну державу. Серед тих, хто у добу найжорстокішого тоталітарного режиму категорично відкинув цю думку і переконливо довів, що українська нація має власну тисячолітню історію, традиції державності і в недалекому майбутньому займе самостійну і гідну позицію на міжнародній арені, був видатний український політолог та письменник Юрій Липа.

Найповніше ідейно-філософські погляди Ю. Липи розкриті у його трилогії української національної думки – «Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії».

В історіософському трактаті «Призначення України» Ю. Липа порушує проблему сенсу буття української нації та усвідомлення власної присутності в складній динаміці світового цивілізаційного процесу.

С. Бойко підкреслює, що національне буття визначається як динамічна система реальних, об'єктивно існуючих зв'язків, відносин, стосунків, способів життєдіяльності та форм комунікації людей, які здійснюються під час багатоманітного життя національної спільноти як органічної цілісності та структурної одиниці мегасистеми «національне – загальнолюдське». Національне буття є цілісною реальністю, у якій тісно переплетені не лише матеріальні й духовні явища, але й етнокультурні та суспільно-політичні [1, с. 12].

Буття нації, на переконання Ю. Липи, не визначається і не вичерпується ні територією, ні державним суверенітетом, хоча ці ознаки є суттєвими для національного життя.

Для народу існує більш-менш усталена територія мешкання, котру він вважає земним простором свого життя і котру у цій якості ладен відстоювати. Саме на цій землі народ здійснює власне буття, і саме ця територія є його національною державою, країною. Для українців такою територією є Україна. Головною метою трактату «Призначення України» було пробудити у сучасників гордість за рідну землю, тому Ю. Липа акцентує на унікальності географічного розташування України та на прадавності й самобутності української цивілізації, що виросла з традицій трипільської культури та культури малоазійських хеттів.

Аналізуючи географічне положення України, Ю. Липа відзначає роль морських шляхів, рік: «Ріки об'єднують населення і його оселі як найважливіші засоби комунікації. Особливо важливі великі, спокійні, долинні ріки... Річна мережа формує одніть території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті, мови й релігії. Ріки формують групу людности на Україні впродовж тисячоліть... Українська територія з її системою річних шляхів стає ланкою у системі морських шляхів... Морська культура робиться назавжди частиною світогляду українців, і це назавжди відрізняє їх психологію від типово континентальної психології сусідів» [3, с. 77-79]. Ю. Липа вважає, що саме система внутрішніх водних шляхів створила геополітичну вісь України. На його думку, тільки вісь Північ-Південь є віссю українських земель: «Українська територія мала більш чи менш надморський характер, але головною тенденцією її життя було чергування півночі і півдня в формуванні її культури і державності впродовж тисячоліть» [3, с. 78]. З Півдня на Україну прийшло християнство, на Південь була спрямована експансія київських князів; «власиво, вміст кількохсотлітньої експансії імперії Києва вкладається в здобування доступів до Руського моря і в розвій головних торговельних магістралей тих часів» [3, с. 113]. Північ – дав Україні династію Рюриковичів. На Північ поширювалась торговельна та політична влада Києва часів Київської Русі.

На думку Ю. Липи, Україна зможе повноцінно існувати тільки тоді, коли оволодіє Чорноморським простором: «Крим – це морські путі, Крим – путі через Каспій, Кавказ і Малу Азію до Месопотамії, Арабії, Ірану» [3, с. 127]. І саме на це мають бути спрямовані зусилля зовнішньої української політики.

Ю. Липа підкреслює важливість території України як транзиту для розвитку торговельних шляхів з Близьким і Середнім Сходом. «Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним – це одна з найвагоміших земель світу» [3, с. 144].

Призначення України, українця Ю. Липа досліджує крізь концепцію раси. Раса у розумінні Ю. Липи «це не тип черепів чи м'язів, лишень думання, психологія. Раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми протореними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовними звичками більше, ніж будовою тіла... Раса різниться одна від одної не так фізичною особистістю, лишень передусім духовною особистістю» [3, с. 151]. Таким чином, на відміну від англомовного світу, що трактує расу як біологічне, антропологічне поняття («в боротьбі раси біологічна однорідність не відіграє важливої ролі. Чистота крові не є важлива в боротьбі раси, бо її

практично нелегко ствердити» [3, с. 304]), раса, за визначенням Ю. Липи – це етнопсихологія, дух, «це психологічне окреслення, це велика духовна одність з боку морального, чуттєвого» [3, с. 152]. На основі порівняльно-історичного аналізу Ю. Липа намагався вирішити проблему співставлення понять нації і раси. На думку публіциста, доцільно використовувати поняття «українська раса», оскільки «поняття і „нації”, і „класи”, і „державности”, і „патріотизму” – це лишень вияви раси, яка їх у собі заключає. Але всі вони далеко плиткіші від поняття „раса”... Сучасність України ніяк не може бути докладно окреслена без поняття „раса»» [3, с. 153]. Поняття української нації Ю. Липа називав «відносно дуже новим» і початок використання цього терміну, на думку дослідника, припадає на період національно-визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького.

Українська раса, на думку Ю. Липи, має тисячолітню історію («тяглість існування населення України на протязі п'яти тисяч літ» [3, с. 155]) і традиції, що ведуть свій початок ще від трипільської культури («...трипільці створили тут, на Україні, першу тривалу хліборобську осілість, громадянство матриархального устрою і магічного світогляду... Вони побудували ще в III тисячолітті городи-держави... , вони є основоположниками українських сіл» [3, с. 156]). Від трипільців до наших днів дійшли фольклор, народні обряди, вірування, моральні норми, окремі звичаї.

Україна для Ю. Липи – це, передусім, раса. Раса, яку не розривають протиріччя різної історичної традиції міста і села, раса, яка не поділяє Україну на Схід і Захід, раса, що плекає власну культуру, власний духовний стрижень.

Динаміка національного буття українців відображає суспільно-історичний процес розвитку і функціонування основних сфер життєдіяльності українського народу, а також реальний, органічно-цілісний процес становлення, існування, виживання, поступу та взаємодії української нації з іншими суб'єктами національного життя, що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується унікальною системою форм діяльності, відносин, комунікацій, духовного освоєння та перетворення дійсності представниками української національної спільноти. І саме ці форми діяльності, відносин та комунікацій і трансформуються в риси національного характеру українського народу.

Український національний характер зумовлюється природно-географічними, культурно-історичними, суспільно-політичними та соціально-економічними умовами життєдіяльності українського народу. Ця думка простежується впродовж усієї праці. Ю. Липа зазначає, що український національний характер проявляється в культурі, мові, обрядах, звичаях та традиціях українців. Національний характер українців формувався протягом тривалого періоду його історичного розвитку, причому його складові можна знайти і в еллінізмі, і в готизмі, і у трипільській культурі, бо «наші народи-предки – це не тільки архітектура, могили, звичаї, ритуали. Це характери, що кружляють у крові сучасних українців, і завжди їх діла, їх здобування» [3, с. 157]. Так, на думку Ю. Липи, елліністичність українців – «може, найяскравіша зовнішня прикмета характеру їх раси» [3, с. 215] і вона насамперед проявляється в індивідуалізмі. Але український індивідуалізм має свої особливості, він «супротивиться стадності, однак особиста самостійність українця, його прив'язання до якоїсь власної ділянки праці дуже легко впливається у найрізноманітніші форми й інтереси» [3, с. 217]. Та найповніше, на думку дослідника, елліністичний індивідуалізм проявив себе в українському мистецтві. Ю. Липа зауважує: «Потяг української одиниці до необмеженості і повноти життя втілює дуже ліричне українське мистецтво. Має воно в собі дуже багато спонтанних первнів. Чужі первні переробляє українське мистецтво на своєрідні, неповторні й насичені силою. Там, де є українці, там завжди є їх мистецтво. На грані мистецтва й суспільного життя стоїть один дуже цікавий вияв характеру української психе – це нахил до будови суспільної утопії. Там знайдемо таку елліністичну рису, нічим не обмежену віру в переродження одиниці шляхом навчання і на підставі краси логічної системи» [3, с. 217-218].

Трипільська культура привнесла в український національний характер «солідаризм і його своєрідний демократизм. Трипільством можемо пояснити надзвичайну підсвідому силу такого поняття солідаризму, яке дозволяє сполуку в українських суспільних організаціях таких суперечливих елементів, як пошана особистої гідності і безоглядна воєнна дисципліна» [3, с. 223]. Трипільський характер Ю. Липа називає «підложжям українського характеру», оскільки такі риси, як терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах – це не лише «образ осілості, а й одночасно тип українського селянина» [3, с. 157].

На формування політичного світогляду українців, як зазначає Ю. Липа, вплинув готизм. Науковець відзначає такі готичні риси українського характеру: «військовість, потяг до безпосередньої групової акції, обмежене відношення між начальником і підвладним. Нема там ані деспотизму, ані рабської підневільності. Є певна свідомість, що служиться спільно чомусь ліпшому» [3, с. 220]. Публіцист зауважує, що це було «геніальне доповнення до характеру трипільців: вірність і прив'язаність до традиції одних, сполучена з уродженою військовою дисципліною і здібністю до розгалуженої організованості других. Практичність і твердість одних з духом розмаху й абстракції других» [3, с. 163].

Український національний характер, переходячи через еллінізм, готизм, трипільську культуру до традицій Запорозького Війська, виносить ідею державності. Така характерні риси національного характеру як індивідуалізм, стремління до свободи, патріотизм не могли не вплинути на бажання українців мати власну державу, бути господарями у своїй хаті.

Поняття «хата» для українців завжди уособлюється з Батьківщиною, рідним краєм. Ю. Липа влучно зауважує, що «хата», «дім» є ідеалом українського патріотизму. «Дім – це те місце, де найбільше людина є людиною. Це

осередок людства для українця. Він мандрує по всіх країнах, але то все є несправжнє, лишень коли він вернеться «додому» – там є справжнє життя» [3, с. 226].

Відзначаючи такі позитивні риси українського національного характеру, як прагнення до особистої свободи, моральність, здатність мас і груп до міцної воєнної організації (а саме ці риси допомагали українцям підніматися проти ворогів, боротися за право самостійно будувати свою державу), Ю. Липа у своїй праці «Призначення України» зупиняється і на негативних рисах національного характеру, що також сформувались в українців під впливом історико-культурних та геополітичних умов. Це такі негативні риси, як пасивність, втеча від дійсності в умовах невдачі, комплекс «меншовартості», життєве кредо «моя хата скраю». Саме ці риси не сприяли формуванню цілеспрямованого та стійкого національного почуття, через ці риси національного характеру українці не змогли вибрати собі тієї дієвої владної структури, яка б змогла їх об'єднати перед загрозою небезпеки, а відсутність національної єдності завжди призводить до втрати суверенітету.

Ю. Липа вважав великою небезпекою для народу зречення самого себе; знеособлення він вважав небезпечнішим, ніж ворожі навали [2, с. 221]. У праці «Призначення України» це було названо терміном «пораженство». Пораженство виникає внаслідок втечі людини від активного громадського життя, життя власному уявному світі. Цю нижчу стадію духовності репрезентує поняття «хутір». Особливо небезпечним пораженством є серед інтелектуалів, бо «вони відповідають за маси в сучасному і за їх долю в майбутньому» [3, с. 235].

Ю. Липа засуджує тих українських культурних діячів, котрі не вірили у власну расу і тим самим нищили її як окремих організмів. Це М. Костомаров, який «пояснював упадок державних змагань українців нібито їх нездатністю до державного будівництва» [3, с. 236], А. Метлинський, який «проповідував вмирання української раси і записував пам'ятки мови вже із вступами-некрологами» [3, с. 236], П. Куліш, який виголошував прихід нового етапу в історії України: «раса українців зрікається назавжди державности на користь москвинів, зате має створити царство „нев'янучої краси”» [3, с. 236], М. Драгоманов, який проголошував «речі, подібні до кулішівського прагнення, тільки не „нев'янучої краси”, лишень „нев'янучої соціальної справедливості”» [3, с. 236], М. Грушевський, який перед війною не вірив в українську незалежність.

Ю. Липа у праці «Призначення України» часто згадує постаті Богдана Хмельницького, Івана Мазепу, Дмитра Дорошенка, Дмитра Донцова та інших видатних діячів української історії. Подаючи геополітичний та історіософський аналіз їхньої діяльності, публіцист хоче пробудити національну свідомість українців, спонукає широкі маси до активних дій.

Доля держави, на думку Ю. Липи, лежить в руках дієвих вождів-державників. Кожна нація має свою еліту – людей, які невід'ємні від життєвих інтересів нації, власним життям і діями зберігають її цілісність і недоторканість. Століття бездержавності призвели до того, що шляхом колонізації, русифікації, фізичної ліквідації еліта України, духовні поводири української нації, поетапно винищувались. Без аристократії нація перетворюється на звичайне населення певної території, яке нездатне чинити опір зовнішній агресії і тому приречене на деградацію та загибель. Це все добре знав і розумів Ю. Липа. Саме тому провідною думкою трактату «Призначення України» є те, що тільки національна еліта, вихована в дусі відданості інтересам українців, зможе стати опорою для майбутньої української держави, тільки національно свідомі, патріотично налаштована інтелігенція забезпечить повноправне життя української нації.

Ю. Липа детально зупиняється на характеристиці української інтелігенції. Так, він зазначає, що українська еліта творилася окремо від російської, «Багато причин вплинуло на це і расового (інше підложжя і минуле), й національного (видатна українська державницька традиція до половини XIX ст.), і освітнього (західні чужинці – професорами київського і харківського університетів) характеру... Джерелом української інтелігенції було село» [3, с. 264].

Першою прикметою праці української інтелігенції, як зауважує Юрій Липа, була «муравлиність»; працювали щоденними, дрібними зусиллями. «Справді, треба вірити в муравлиний інстинкт цих інтелектуалістів. Вони своїми працями дали матеріал до будови українського „мурашника” духовности. Вміли цю працю укрити в форму найбільш „захисну” перед очима своїх ворогів... Яка упертість життя в цих людях української раси! Може, ця важка упертість і зробила їх нездатними до чогось рухливішого в житті. Їхні прагнення оберталися в таких вузьких формах: статейка в газеті, реферат на зборах, недільні школи, „просвічування”, несистематичне популяризування маловажливих відомостей, виховання без політики виховання» [3, с. 266].

Окрім «муравлиності», Ю. Липа називає й іншу негативну прикмету українських інтелігентів – «з протесту – втеча до власного егоїзму» [3, с. 267]. Прикладом такої інтелігенції, на думку Ю. Липи, є П. Куліш, діяльність якого ознаменувалась запереченням минулого задля сучасного. «Петербург толерував і муравлів, і донкихотів. Лишень третього роду діяльності не зносив. Не зносив соціалістичних бунтарів» [3, с. 268].

Ю. Липа неодноразово зазначав, що саме українська інтелігенція має активно захищати власну культуру і мову, і цим зберігати українську спільноту. Так, ідеалом вождя українців, за Ю. Липою, є «той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість... Він має бути особисто талановитим і продовжувати давні традиції, і бути зичливим для людей української крові» [3, с. 226].

Ю. Липа звинувачує українську інтелігенцію у тому, що національно-визвольні змагання 1917-1921 рр. закінчилися для України поразкою і, як наслідок, державна незалежність була втрачена. Але важливим, на думку публіциста, є те, що українці «не приписують пажерливості сусідів своєї невдачі. Причини поразки свого 45-50

мільйонного народу в боротьбі з понад 130-140 мільйонною масою сусідів вони приписують тільки собі. Від 1922-1923 рр. українці пошукують, навіть досліджують, хто відповідає за недавню державну невдачу України?» [3, с. 208].

Буття української нації характеризується створенням національної культури, яка виходить за межі традиційно-усталеного й партикулярного і збагачується авторськими та професійними інноваціями; створенням духовної єдності спільноти та духовно-культурної цілісності національного світу (мистецтво, наука, релігія, мораль). Провідною думкою трактату «Призначення України» є те, що фактично лише у національній державі можуть бути забезпечені реальні та міцні можливості для розвитку власної культури народу.

Найважливішу роль у формуванні духовності українців Ю. Липа надавав ідеї україноцентричності, або, як він називає, відчуття «серединності». Центр духовного світу для українців – Україна. «Для українця центральним пунктом світу є українські люди й українські землі. Це є ж така нормальна річ для духовності – визначати свій край за серединою світу, як для одиниці фізично здорової визначати передусім, свій власний організм за найдовершеніший. Відчуття серединності» свого духовного світу – це дуже велика річ» [3, с. 229].

Українська духовність пов'язана з хліборобською культурою трипільців. Саме від трипільців українці успадкували любов до землі, прив'язаність до неї, відвагу, терпеливість і гідність, а також образ Жінки-Матері, який пов'язаний з самим устроєм хліборобської осілої родини. Жінка-мати оберігає домашнє вогнище, вміло веде господарство, оберігає свою родину.

Ю. Липа вважає, що в центрі духовності стоїть жінка-мати, божество прапрадідів сучасних українців, істота, що єднає коло себе родину [3, с. 208]. Матір публіцист ставив вище від чоловічого і жіночого начал, бо «поняття матері сполучає в собі розуміння і відчуження обох первнів, це є нормативна стабільна сила в людському житті. Материнськість переносить традиції родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивчення первня материнськості в найдавнішому хліборобському крузі цілком зрозуміле» [3, с. 209]. Відданість родині – це характерна риса духовності українських матерів.

Україна, рідний край для кожного українця – це Мати, Ненька. «Це „Матка наша” гетьмана Мазепи аж до „України-Мати” 1917 року. Почуття роду, отже, є й у війську, і вдома, і в динамізмі, і в традиційності. Українець не може вийти з своєї Родини, хіба що викоринений або запроданий» [3, с. 211].

Отже, у дослідженні «Призначення України» Ю. Липа довів, що національне буття українського народу зумовлюється як етнокультурними, так і суспільно-політичними чинниками. Розкриваючи стан українства з огляду на його політичну та етнічну історію, антропогеографічний тип, характер, ідеологію, Ю. Липа звертає увагу на ті чинники, які могли б посилити його енергію, збільшити силу давати відсіч ворогам, забезпечити українство щодо чужих політичних, культурних та ідеологічних впливів. Це, перш за все, етнокультурна расова солідарність та релігійна солідарність, національна воля, критичне ставлення до чужих доктрин і цінностей, вдала геополітика, в центрі якої природна вісь Північ-Південь.

Список використаних джерел

1. Бойко С. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір / С. Бойко. Автореферат дис... канд. філос. наук: 09.00.12 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 30с.
2. Ільницький М. Юрій Липа // Ільницький М. Поети Празької школи: Срібні сурми. Антологія / [Упорядкування, передмова та літературні силуетки М. Ільницького] / М. Ільницький. – К.: Смолоскип, 2009. – 916с. – С. 219-222.
3. Липа Ю. Призначення України // Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. / Ю. Липа. – К.: МАУП, 2007. – Т. 1. – 336с.

In the article publicism of the Ukrainian writer Yuriy Lypa is analyzed specially his article «Ukraine destination» as well as authors fundamental ideas are stressed. The components of the national being of the Ukrainians by Y.Lypa's «Ukraine destination» are interpreted in this research.

Key words: nation, race, Ukraine, national character, elite, national being.

УДК 82 (477) «18» (092)

Колкутіна В.В.

Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса

ЖАНР «БІОГРАФІЯ-СВІТОГЛЯД» ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА (ЗА ЕСЕЇСТИКОЮ ЮРІЯ ЛИПИ ТА ДМИТРА ДОНЦОВА)

У статті зроблена спроба компаративного аналізу літературно-критичних студій Ю.Липи та Д.Донцова про постать і творчість Т.Шевченка. Доводиться, що критики застосовували жанр «біографія-світогляд».

Ключові слова: компаративістика, літературний процес, літературний вплив

Епістолярний діалог Ю.Липи та Д.Донцова свідчить про перестрогу обох мислителів станом і проблемами літературної критики, адже у своїх посланнях вони окреслили ті завдання, які у 20-30 роках ХХ століття вона здатна була розв'язати. Ще у «Листі до літераторів», враховуючи, очевидно, і розвиток критики, Ю.Липа зазначає: «...Бо не штука вагатися і розпитувати дороги, штука йти і вести. Нехай роз'їдені сумнівами люде скажуть, що сього